

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

МОНОГРАФІЯ

до 20-річчя кафедри екології та технологій
захисту навколишнього середовища
Національного транспортного університету

В 3-х томах

Том 2

Київ - 2026

Сталий розвиток в епоху глобальних трансформацій : монографія до 20-річчя кафедри екології та технологій захисту навколишнього середовища Національного транспортного університету. В 3-х томах. Том 2 [Електронне видання] / за заг. ред. проф. О. Барабаш, проф. А. Дичко. – Київ : НТУ, 2026. – 412 с.

Рецензенти:

Олена СЛАВІНСЬКА – доктор технічних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного транспортного університету;

Алла ГАВРИЛЮК – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу соціальних та інституційних трансформацій у вищій освіті Інституту вищої освіти НАПН України;

Алла КЛЕПКО – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної екології, радіобіології та безпеки життєдіяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України

*Рекомендовано вченою радою
Національного транспортного університету
(протокол від «30» квітня 2026 р. № ___)*

У монографії систематизовано науково-теоретичні підходи, а також проведено комплексний аналіз прикладних аспектів реалізації цілей сталого розвитку, забезпечення екологічної безпеки та раціонального природокористування. Окреслено стратегічні перспективи функціонування промислового сектору України в умовах глобальних викликів та механізми повоєнного відновлення підприємств на засадах екоцентричної парадигми.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, а також широкого кола спеціалістів з метою використання для подолання викликів сталого розвитку країни та відновлення екземптованих територій.

Представлені у монографії матеріали подані в авторській редакції та відображають власну позицію авторів. Автори несуть повну відповідальність за дотримання вимог добросовісності та достовірності наведених фактів, наукових даних та термінології, джерел використаної літератури тощо.

© Колектив авторів, 2026

ISBN

© Національний транспортний університет, 2026

ЗМІСТ

Вступ	5
Том 2 ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ	
Сталий розвиток тваринницьких і переробних підприємств: ресурсозберігаючі технології та інноваційні управлінські рішення Доценко Н.А., Горбенко О.А.	15
Geoinformation modeling of environmental impacts on the territory of local communities Nesterenko S., Musiienko K., Frolov O.	35
Екологічна роль бактерій роду <i>Pseudomonas</i> у підтримці стабільності природних та агроєкосистем Клочко В.В., Андрєєнков М.С., Дуган О.М.	56
Пошук та дослідження «зелених» інгібіторів корозії як стратегічний вектор розвитку промисловості Петруша Ю.Ю.	76
Стратегічні пріоритети розвитку та модернізація транспортної інфраструктури в умовах галузевих трансформацій та викликів сталого розвитку Сімкова Т.О., Пілецька С.Т., Веселий Д.О.	96
Стратегічні засади та перспективи декарбонізації транспортної інфраструктури України в умовах сталого розвитку Сорочинська О.Л., Роговий О.В., Юрченко О.Г.	117
Стан та тенденції розвитку міської мобільності Києва в контексті сталого розвитку Сукманюк В.М.	138
Новий спосіб досягнення підвищення щільності літій-іонних батарей як складової частини зеленої енергетики на транспорті Харламов С.А.	166
Організаційно-економічні механізми розвитку бізнес-середовища морського транспорту України в умовах обмежень та в контексті зеленої мобільності Лабунець І.Ю.	182
Водний транспорт у контексті зеленої мобільності Осадчий М.Л.	202
Повоєнне відновлення економіки України у контексті європейського зеленого курсу та зміцнення безпеки держави Фаріон-Мельник А., Мельник І.М.	224

Інституційно-економічний механізм цифровізації процесів повоєнної екологічної відбудови України: дорожня карта Маслак О.І., Яковенко Я.Ю., Маслак М.В.	244
Екологічна реабілітація постраждалих територій та туристична діяльність в Україні Єпик Л.І.	265
Деякі питання використання земельних, водних ресурсів та транспортної інфраструктури в процесі повоєнної відбудови аграрного сектору України з урахуванням положень European Green Deal Лисяк О.І.	286
Ієрархія управління відходами як основа планування: аналіз національного, місцевого та корпоративного рівнів Коломієць С.В., Мень А.І., Барінов М.О.	308
Розвиток системи управління твердими побутовими відходами у контексті європейської інтеграції України Рутковська І.А., Гончаренко Н.В., Хрутьба Ю.С.	328
До питання відшкодування екологічної шкоди, завданої збройною агресією російської федерації Україні Карлінська С.	346
Інтелектуальна власність як інструмент зеленої повоєнної відбудови України Палієнко Т.П.	371
Трансформація туристичної галузі України в умовах війни та стратегічні орієнтири її повоєнного відновлення Мельниченко С.Г., Богадьорова Л.М.	393

Карлінська Світлана

кандидат економічних наук

Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця

Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ УКРАЇНІ

З початку повномасштабної війни фактично кожен українець щось втратив. Колосальних втрат зазнають і люди, і держава. Кожного дня громадяни та юридичні особи в Україні зазнають шкоди через підступну збройну агресію з боку російської федерації. Війна руйнує домівки українців, нищить їх майно. Бізнес так само зазнає колосальних втрат. Ще більших втрат зазнає кожного дня держава, це і витрати на оборону і забезпечення армії, витрати на допомогу громадянам, а безпеку та громадський порядок, це і збитки які зазнає інфраструктура та інше. Але, є ще такі збитки, про які майже не говорять на тлі інших, але саме ці збитки хіба не наймасштабніші. Це збитки, які зазнає екологія України.

За даними Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства Російська агресія на території України спричинила безпрецедентні руйнування природного середовища, знищення екосистем і масштабне забруднення повітря, ґрунтів та водних ресурсів. За даними Державної екологічної інспекції України, з початку повномасштабного вторгнення сума завданих довкіллю збитків становить 6,01 трлн грн. Це - найбільші екологічні втрати, зафіксовані в Європі за сучасної історії [1].

Довкілля зазнає шкоди через численні пожежі, велику кількість вибухів. токсичні викиди в атмосферу. Неймовірних масштабів шкоди завдають наприклад пожежі на нафтобазах. Непоодиноким були також і випадки влучання російських снарядів у резервуари з аміаком та азотною кислотою та іншими

хімічними речовинами, що так само завдає дуже великої шкоди екології. Через руйнування гідроспоруд вже сталося декілька еколого-гідрологічних колапсів: знищено було природні комплекси, водну екосистему, через що була змінена гідрологія. Значної шкоди зазнали природоохоронні території, зокрема «Кінбурнська коса», «Олешківські піски», «Каховське водосховище», «Нижній Дніпро» і інші. Невідома ситуація з кількома національними парками та заповідниками, серед них «Асканія-Нова» і Чорноморський біосферний заповідник, які і досі залишаються під окупацією, і навряд ними опікувалися так, щоб не завдати їм шкоди. І дуже важка ситуація із станом українських ґрунтів: численні вибухи, викиди хімічних речовин, пожежі, в ґрунтах накопичуються токсичні сполуки, важкі метали, зменшується родючість ґрунтів тощо.

Україна вже намагається нейтралізувати такий негативний вплив на довкілля. Висаджуються дерева, розмінуються території, розробляються довгострокові програми для зменшення негативного впливу війни на довкілля. Окрім того, необхідно розроблення комплексних стратегій і величезні витрати на відновлення.

Загалом, питання захисту довкілля під час збройних конфліктів відноситься до компетенції міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, міжнародного права навколишнього середовища та міжнародного права прав людини.

Норми міжнародного гуманітарного права вимагають захисту довкілля під час збройних конфліктів. Заборонено використання засобів впливу на довкілля, які мають широкомасштабні наслідки, а держави зобов'язані зберігати окуповані природні ресурси.

Згідно Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [ст.35, 2].

При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено [ст.55, 2].

Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій (995_151, 995_152, 995_153, 995_154) або цього Протоколу повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил [ст.91, 2].

Відповідно до Додаткового протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року заборонено використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення воєнних дій. Тому заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди [ст.14; 3].

Також, дана Конвенція визначає, що установки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції - не повинні бути об'єктом нападу навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил і призвести до тяжких втрат серед цивільного населення [ст.15; 3].

Щодо вищезгаданих протоколів, які є частиною Женевських конвенцій 1949 року – то російська федерація є учасницею цих Конвенцій. Щоправда, в 2018 році рф відкликала свою Заяву до Протоколу 1 від 1977 р. щодо статті 90 Протоколу. Але відкликання цієї заяви жодним чином не звільняє рф від зобов'язань за Женевськими конвенціями.

Ще одним міжнародним документом, який забороняє застосовувати засоби впливу на довкілля, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля (1977). Російська федерація також є стороною цієї Конвенції.

Кожна держава-учасник цієї Конвенції зобов'язується не залучати до військового чи будь-якого іншого внутрішнього використаного впливу засобів на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, в якості способів руйнування, нанесення збитку або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учаснику [ч.1 ст.1; 4].

Відповідно до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію забороняється застосовувати методи або засоби ведення війни, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної довготермінової і серйозної шкоди природному середовищу.

Відповідно до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та Положення про закони і звичаї війни на суходолі держава-окупант розглядається лише як управляючий і узуфруктуарій адміністративних будівель, нерухомості, лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і знаходяться на окупованій території. Держава-окупант повинна зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукту [ст.55; 6]. Російська федерація так само є стороною цієї Конвенції.

Окрім того, згідно до норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права на учасників збройних конфліктів встановлюються додаткові зобов'язання щодо захисту довкілля під час війни.

Норма 43. Загальні принципи ведення воєнних дій застосовуються до навколишнього природного середовища: 1) Ніщо у природному середовищі не може бути об'єктом нападу, окрім випадків, коли це є військовою ціллю. 2) Руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища

забороняється, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність. 3) Забороняється здійснення нападу на військову ціль, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому середовищу порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою.

Норма 44. Під час використання тих чи інших методів та засобів ведення воєнних дій слід брати до уваги вимоги захисту та збереження навколишнього природного середовища. Під час проведення воєнних операцій слід вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення та у будь-якому разі мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. Відсутність точних наукових знань щодо наслідків впливу конкретних воєнних операцій на навколишнє природне середовище не звільняє сторону конфлікту від вжиття таких запобіжних заходів.

Норма 45. Використання методів чи засобів ведення воєнних дій, що, як планується або можна очікувати, спричинить масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, забороняється. Знищення природного навколишнього середовища не може використовуватись як зброя.

Норма 149. Держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, що можуть бути їй приписані, у тому числі: 1) порушення, вчинені її органами, включаючи збройні сили; 2) порушення, вчинені особами чи утвореннями, уповноваженими нею здійснювати елементи державної влади; 3) порушення, вчинені особами або групами, що фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем; 4) порушення, вчинені приватними особами або групами, які вона визнає та приймає як власну поведінку.

Норма 150. Держава, відповідальна за порушення міжнародного гуманітарного права, повинна у повній мірі відшкодувати завдану шкоду [7].

Тож, підсумовуючи, можна впевнено сказати, що відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, російська федерація, яка є стороною більшості Конвенцій які саме і визначають норми міжнародного гуманітарного

права, грубо порушує ті норми, які вона зобов'язана дотримуватися. І, окрім того, має нести відповідальність за порушені нею норми міжнародного гуманітарного права.

Щодо міжнародного кримінального права, то захист довкілля в цій галузі є відносно новою сферою, яка поки що розвивається, але відповідно до якої за суттєві екологічні правопорушення розглядаються як кримінально карні діяння, і відповідно за такі правопорушення має наступати кримінальна відповідальність.

Відносно новим нормативно правовим актом, який регулює питання кримінальної відповідальності за скоєння правопорушень щодо екології та довкілля є Конвенція Ради Європи про захист довкілля шляхом кримінального права, яка була прийнята 14 травня 2025 року. Передумовою до цієї Конвенції стала Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права № 172 від 4 листопада 1998 року. Але та Конвенція, нажаль, так і не набула чинності через те, що так і не була ратифікована необхідною кількістю держав членів ради Європи. Даною Конвенцією визначено сучасні стандарти протидії кримінальним правопорушенням проти навколишнього середовища. Фактично це є першим міжнародним юридично обов'язковим документом для боротьби з екологічними злочинами, що охоплює широкий спектр кримінальних діянь, що посилюють потрійну планетарну кризу: зміну клімату, забруднення та втрату біорізноманіття тощо.

Відповідно до ст.2 Конвенції про захист довкілля засобами кримінального права. Ця Конвенція застосовується до запобігання, виявлення, розслідування, переслідування та покарання за кримінальні злочини, встановлені відповідно до цієї Конвенції, та застосовується в мирний час та в ситуаціях збройного конфлікту, воєнного часу або окупації [8].

Ст. 15 Конвенції про захист довкілля засобами кримінального права визначає, що Правопорушення, пов'язані з радіоактивними матеріалами або речовинами. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення кримінального злочину згідно з їхнім національним

законодавством, коли воно вчинене незаконно та навмисно, виробництва, переробки, обробки, використання, утримання, зберігання, транспортування, імпорту, експорту або утилізації радіоактивних матеріалів або речовин, коли такі дії спричиняють або можуть спричинити смерть або серйозну травму будь-якої особи або суттєву шкоду якості повітря, якості ґрунту або якості води, або тваринам чи рослинам [ст.15; 8]. Щодо радіоактивних речовин, то під таке правопорушення підпадають дії російської федерації з окупації Запорізької АЕС.

Стаття 20 – Правопорушення, пов'язані з незаконною експлуатацією або закриттям установки, на якій здійснюється небезпечна діяльність. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення кримінального злочину згідно з їхнім національним законодавством, коли воно вчинене незаконно та навмисно, експлуатацію або закриття установки, на якій здійснюється небезпечна діяльність, коли така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні тілесні ушкодження будь-якої особи або суттєву шкоду якості повітря, якості ґрунту або якості води, або тваринам чи рослинам. Те саме вищевказане правопорушення з боку рф [ст.20; 8].

Стаття 27 – Правопорушення, пов'язані з незаконним убивством, знищенням, вилученням та володінням охоронюваною дикою фауною чи флорою. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення кримінальним правопорушенням згідно з їхнім національним законодавством, коли воно вчинене незаконно та навмисно, вбивства, знищення, вилучення або володіння зразком або зразками охоронюваних видів дикої фауни чи флори, включаючи вилучення або володіння частинами або похідними зразків, за винятком випадків, коли діяння стосується незначної кількості таких зразків, враховуючи, де це доречно, статус збереження виду [ст.27; 8].

Стаття 29 – Правопорушення, пов'язані з незаконним погіршенням середовища існування в межах охоронюваної території. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення кримінального правопорушення згідно з їхнім національним законодавством, якщо воно вчинене незаконно та навмисно, спричинення погіршення середовища існування

в межах охоронюваної території або порушення стану видів тварин, що охороняються, в межах охоронюваної території, як це визначено у національному законодавстві, коли це погіршення або порушення є значним [ст.29; 8].

Стаття 31 – Особливо тяжкий злочин. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення особливо тяжкого злочину будь-якого з злочинів, встановлених відповідно до цієї Конвенції, коли воно вчинене навмисно, та коли таке злочин спричиняє руйнування або завдає незворотної, широкомасштабної та суттєвої шкоди, або завдає тривалої, широкомасштабної та суттєвої шкоди екосистемі значного розміру або екологічної цінності, або середовищу існування в межах охоронюваної території, або якості повітря, ґрунту або води [ст.31; 8].

Стаття 33 – Юрисдикція. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для встановлення юрисдикції щодо будь-якого правопорушення, встановленого відповідно до цієї Конвенції, коли правопорушення вчинено: на їхній території [ст.33; 8].

Стаття 35 – Санкції та заходи. Сторони вживають необхідних законодавчих заходів для забезпечення того, щоб правопорушення, встановлені відповідно до цієї Конвенції, коли вони вчинені фізичними особами, каралися ефективними, пропорційними та стримуючими санкціями, які враховують тяжкість правопорушення. Доступні санкції включають позбавлення волі, а також можуть включати грошові санкції [ст.35; 8].

Підсумовуючи відповідальність російської федерації, яка спричинивши військову агресію проти суверенітету України завдала нашій державі в тому рахунку і значні екологічні збитки можемо сказати, що в розрізі даної Конвенції, такі протиправні дії російської федерації підпадають під декілька статей Конвенцій. І відповідно до положення Конвенцій, зазначається що правопорушення які спричинили шкоди екології, мають розглядатися за законодавством країни, якій була спричинена така шкода. Але відповідальність за злочини проти екології відповідно до національного законодавства України

нами в роботі будуть розглянуті далі, після розгляду нормативних актів, визначаючи відповідальність за спричинену довкіллю шкоду в міжнародному праві.

Дії рф також підпадають і під юрисдикцію міжнародного права навколишнього середовища, окремої галузі міжнародного права, яка вміщує сукупність принципів, норм і правил, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами з питань охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та запобігання забрудненню на глобальному та регіональному рівнях, маючи на меті забезпечення сталого розвитку та спільного добробуту людства, і базується на таких принципах, як суверенітет над ресурсами та відповідальність за шкоду поза межами юрисдикції. До ключових принципів цієї галузі міжнародного права відносять:

- Принцип «забруднювач платить», який забороняє забруднювати довкілля, і в разі забруднення покладає вину та необхідність відшкодування на винну сторону;
- Принцип запобігання шкоді, який покладає на сторони обов'язок вживати заходів для запобігання шкоди довкіллю, особливо за межами національної юрисдикції;
- Принцип суверенітету держав;
- Принцип спільної, але диференційованої відповідальності, який визначає спільну відповідальність за глобальні екологічні проблеми, але з урахуванням різних можливостей країн.
- Принцип сталого розвитку, який створює засади задля інтеграції екологічних, соціальних та економічних цілей.

Щодо міжнародного права прав людини, то в розрізі цієї галузі захист довкілля є невід'ємною складовою реалізації фундаментальних прав, таких як право на життя, здоров'я, воду та належний рівень життя. Це право фактично право пов'язує безпечне середовище з правом на найвищий досяжний рівень здоров'я, інформацію та участь у прийнятті рішень через Конвенцію Орхуса та регіональні системи захисту прав людини, що відображає еволюцію від базових

прав до екологічних аспектів. Також, такі важливі міжнародні договори, як Загальна декларація прав людини 1948 р. та Міжнародний Пакт про громадянські і політичні, економічні, соціальні та культурні права). Там немає прямої вказівки саме на екологію чи то захист довкілля, але ці міжнародні Договори гарантують права, які не можуть бути реалізовані без здорового середовища (право на життя, здоров'я, належний рівень життя, харчування).

Наприклад, можна сказати що право на здорове і безпечне життя можна розкрити з того боку, що у складі права на здорове і безпечне життя, в тому рахунку має включити у собі право на здорове, безпечне та адекватне довкілля, чисту воду, інформацію про стан довкілля та участь у прийнятті рішень, які впливають на довкілля.

Варто згадати також і положення Орхуської Конвенції [9], яка гарантує доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, та є ключовим міжнародним договором, що встановлює механізми реалізації екологічних прав.

Можна ще і ще перелічувати міжнародні норми, які гарантують забезпечення дотримання збереження довкілля, не нанесення шкоди екології тощо. Щодо більшості таких міжнародних договорів, які стосуються саме захисту довкілля російська федерація є учасницею таких угод. Почавши збройну агресію проти суверенної держави України, і через «брудні» методи ведення військових дій, ця країна-агресорка порушила майже всі допустимі та не допустимі норми, які мають на меті збереження та не завдання шкоди довкіллю. Також, як можемо бачити із міжнародних норм, які були перелічені нами вище, відповідальність за відшкодування шкоди в разі спричинення шкоди довкіллю покладається на винну сторону (в нашому випадку відповідно, на російську федерацію). Окрім того, згідно до міжнародних норм, які гарантуються міжнародними Угодами та звичаєвими нормами, в тому рахунку і міжнародного гуманітарного права відповідальність за спричинення шкоди довкіллю винна сторона має нести відповідно до національного законодавства країни, кій була спричинена така шкода, тобто за українським законодавством.

Тож, розглянемо дане питання з боку норм українського законодавства.

Але, перша складність, із якою ми тут затикаємось – судовий імунітет, який визначає, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [ст.79; 10].

В даному випадку України має права не застосовувати судовий імунітет щодо російської федерації. Більш детально нами вже було розглянуто це питання в роботі «Відшкодування шкоди завданої в результаті збройної агресії РФ – дискусійне питання щодо предмета регулювання приватним чи публічним правом» [11], та детально було обґрунтовано, чому Україна має повне законне право не застосовувати судовий імунітет щодо російської федерації.

Головним принципом, який застосовується в разі спричинення шкоди довкіллю є те, що шкода, завдана порушенням екологічного законодавства, підлягає компенсації в повному обсязі, незалежно від вини, хоча доведення вини впливає на розмір та відповідальність, а відповідальність буває цивільною, адміністративною, кримінальною.

Перш за все варто звернутися до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема до Розділу XV «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища».

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у: а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; б) порушенні норм екологічної безпеки; в) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; г) перевищенні лімітів та порушенні інших

вимог використання природних ресурсів; з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів; і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам; й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, небезпечних хімічних речовин, радіоактивних речовин та відходів; к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України; л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення, та законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. [ст.68; 12].

Щодо особливостей застосування цивільної відповідальності, то Закон вказує, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі [ст.69; 12].

Поняття збитків, відповідно до положень цивільного права розкриваються в ст. 22 ЦКУ: Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа

могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі [ст.22; 12].

В розрізі завдання шкоди довкіллю, під збитками розуміють майнові втрати, фінансові витрати, неотримані доходи природокористувачів. Крім того, збитки які завдаються довкіллю не можна обмежити лише реальними збитками, має враховуватися і так звана «упущена вигода», яка, зазвичай, набагато більше перевищує суму реальних збитків.

Окрім того, до відшкодування шкоди, завданої довкіллю, застосовуються також і положення Цивільного кодексу України, зокрема якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) [ст.8; 13]. Застосування Цивільного кодексу України до врегулювання відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин. Положення Цивільного кодексу України застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [ст.9; 13].

Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на

свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [ст.270; 13]. Отже, довкілля, і відповідно право на чисте довкілля, відноситься відповідно до Цивільного кодексу України до нематеріальних цінностей.

Стаття 275 ЦКУ визначає, що фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 ЦКУ. Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення.

Окрім того, відповідно до ЦКУ кожному має бути забезпечене право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Відповідно до статті 293 ЦКУ фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

Саме такі норми Цивільного кодексу України були застосовані Верховним Судом України при розгляді справи № 759/23414/20, де в своїй Постанові від 18 травня 2023 року Верховний Суд акцентував увагу, що позови, спрямовані на захист довкілля, мають особливу значущість, тому у питаннях, що є предметом регулювання Орхуської конвенції, суд має зосередитися не на питанні, чи мав право позивач звертатися до суду з таким позовом, оскільки громадянин, звертаючись до суду з позовом, покликаним на охорону навколишнього природного середовища, фактично сприяє виконанню своїх повноважень, наданих йому як національним законодавством, так і Орхуською конвенцією [14].

Як влучно зазначають Т.К. Оверковська та Н.М. Опольська в своєму посібнику: специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення обумовлена особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення заподіяних збитків і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами. Відтак сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в накладенні на особу, винну у порушенні екологічного законодавства й здійсненні екологічного правопорушення, несприятливих для неї майнових санкцій, тобто обов'язку для правопорушника відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства [с.62; 15].

Але, з огляду на те, що шкода, яка була завдана екології – фактично є непоправною (тобто немає можливості відносити до того стану, який був до вчинення правопорушення), це не виключає застосування принципу повного відшкодування, тобто сплати компенсації в повному обсязі.

Щодо кримінальної відповідальності за завдання екологічної шкоди.

Підставами для застосування кримінальної відповідальності за завдання шкоди екології, спричинену збройною агресією перш за все слугує ст. 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Питанню застосування кримінальної відповідальності за екологічні злочини присвячена глава VIII Кримінального кодексу України.

Ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, - карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той

самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [ст. 237; 16].

Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою - караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі діяння, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [ст.238; 16].

Забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, - караються штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [ст.239; 16].

Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне

видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі - караються штрафом від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення - караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, чи службовою особою з використанням службового становища, - караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. [ст.240; 16].

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, - караються штрафом від однієї тисячі восьмисот до трьох тисяч шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або

позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [ст.241; 16].

Окрім того, кримінальної відповідальністю карається також порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів; Знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом; Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; та інші правопорушення, які можуть завдати шкоду довкіллю.

Окрім настання кримінальної відповідальності за Розділом VIII ККУ, дії російської федерації, які завдають шкоду довкіллю, можна кваліфікувати також і за ст. 438 ККУ. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватна затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних

(бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Та статтею 441 ККУ – екоцид. Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Тож, якщо проаналізувати норми міжнародного права, то за вчинення шкоди екології такі норми відсилають до норм національного права країни, якої було завдано такої шкоди. В національному законодавстві, як нами же вище було розглянуто відповідальність за спричинення шкоди екології настає в адміністративному, цивільному та кримінальному порядку. Але, для відповідного застосування відповідальності до російської федерації за завдання такої шкоди така шкода має бути оцінена.

На даний час екологічні злочини, які були вчинені через збройну агресію в Україні активно розслідуються, і перш за все саме в межах кримінальних проваджень. Щодо правової бази, вона була наведена нами вище. Відбувається збір доказів для притягнення до відповідальності винних осіб, та забезпечення відшкодування збитків в подальшому.

Станом на грудень 2025 року в Україні внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань понад 280 кримінальних проваджень. За заявою генпрокурора Андрія Костіна 15 з цих проваджень відкриті за фактами екоциду [17].

Але, задля того, щоб відповідальність за такі злочини настала, та мати можливість потім отримати відшкодування за збитки завдані довкіллю має бути ретельно зібрана доказова база. Першим етапом доказової бази, як правило, є фото та відео фіксація місць правопорушень та масштабів завданої шкоди. Не менш важливим доказом будуть слугувати і свідчення очевидців. Окрім того, про всі подібні злочини обов'язково має бути повідомлена Державна екологічна інспекція, яка за результатами обслідування складає Акт обстеження. В межах розслідувань також ретельно збирається необхідна інформація від органів влади,

таке як (цільове призначення землі, дозволи на викиди, ліміти використання ресурсів тощо.

Але, фактично, Україна є першопроходьцем у розслідуванні таких справ, і на даний час влада робить ставку більше на впровадження нової відповідальності, що включає поняття екоциду, який визнається як злочин проти довкілля. Вище ми вже розглядали Конвенцію Ради Європи про захист довкілля через кримінальне право [8]. Можна сказати, що саме події в Україні стали поштовхом для європейської спільноти задля розробки такого документу. Екоцид є новелою, яка має бути запроваджена як в національній, так і в міжнародній правових системах.

Хоча в самій Конвенції термін «геноцид» не розкривається і не використовується, але там містяться посилання на нещодавні резолюції Ради Європи, які закликають до визнання екоциду. Окрім того, в Конвенції геноцид розглядається як злочин міжнародного рівня, а отже і відповідальність за нього має бути підвищена. В питанні притягнення до відповідальності за скоєні екологічні злочини, а отже і відшкодуванні збитків завданих довкіллю через військову агресію Конвенція має дуже велике значення. Конвенція містить перелік серйозних екологічних злочинів (таких як незаконне поводження з відходами, забруднення, знищення біорізноманіття, екологічні катастрофи тощо); зобов'язує держави встановити кримінальну відповідальність за такі діяння; сприяє міжнародному співробітництву у розслідуванні екологічних злочинів.

Для нашої Країни впровадження Конвенції про захист довкілля через кримінальне право на майбутнє дає можливість притягнення російської федерації за скоєння екоциду, допоможе розробленню механізмів відшкодування шкоди та стягнення відшкодування з винної сторони. Ця Конвенція дає можливість нашій державі на посилену правову аргументацію та можливість звернення до Міжнародного Суду.

Україна вже робить важливі кроки для відстоювання свого права, захисту довкілля і притягнення до відповідальності винних за скоєння екоциду. Наразі

робота в цьому напрямку активно ведеться. В Кримінальний кодекс України вже було впроваджено статтю 441 «Екоцид», але для можливості повного застосування положень Конвенції необхідно ще провести серйозну роботу. Стаття 441 ККУ має бути більш детально удосконалена, необхідно визначити критерії екологічної шкоди, коло суб'єктів, форми вини. Окрім того, має бути законодавчо запроваджений та деталізований механізм фіксації та складання доказової бази екологічних злочинів у рамках кримінальних проваджень. І задля застосування Конвенції необхідно також розроблення міжнародної взаємодії правоохоронних органів та еколого-експертних інституцій.

Але, с. точки зору притягнення до юридичної відповідальності, складнощі складає сам механізм притягнення держави до юридичної відповідальності. Єдиними можливостями притягнення цілої держави, а не окремих осіб, до відповідальності можливо лише або через Міжнародний суд ООН, або через Міжнародний кримінальний суд. Крім того, механізмами які можуть допомогти притягнути цілу державу до відповідальності може слугувати ще Конвенція ООН із морського права та Міжнародний реєстр збитків.

Щодо Міжнародного кримінального суду – то нюансом є те, що він не може притягнути до відповідальності державу, а лише конкретних визначених фізичних осіб. Тобто, для того, щоб механізм відшкодування шкоди саме через Міжнародний кримінальний Суд спрацював – необхідно ініціювати розслідування, визначити конкретних осіб (посадовців, військових керівників рф), і все кожну таку особу притягати до відповідальності.

Україна вже подала декілька позовів проти російської федерації до Міжнародного суду ООН щодо притягнення рф до відповідальності. По двох позовах України проти рф (зокрема про порушення рф Конвенції про запобігання фінансуванню тероризму та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та про порушення Росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього) Міжнародним судом ООН навіть вже були винесені проміжні рішення. Фактично цей позов України до рф є першим позовом який був поданий на підставі норм Конвенції про запобігання

фінансування тероризму. Міжнародний суд відхилив більшість запитів за цим позовом, але по перше це вже прецедент, а по друге це доволі змістовне питання, яке бажано розглянути окремо, а не в межах цієї роботи.

Одним із інструментів, на який варто розраховувати для отримання стягнення за завдану довікілью в результаті збройної агресії шкоду є Міжнародний реєстр збитків. Ініціація створення цього реєстру належить Генеральній асамблеї ООН. Метою створення реєстру став крок задля запровадження комплексного компенсаційного механізму для фіксації збитків задля подальших майбутніх репарацій. Запроваджений він був у травні 2023 року на підставі Резолюції A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року.

Реєстр приймає та обробляє інформацію, що стосується заяв про відшкодування збитків та доказів; категоризує, класифікує та систематизує такі заяви, оцінює та визначає прийнятність заяв для включення до Реєстру та реєструє прийнятні заяви з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення. Реєстр не має жодних юрисдикційних функцій щодо винесення рішень стосовно таких заяв, включаючи визначення відповідальності та присудження будь-яких виплат чи компенсацій. Критерії прийнятності для включення заяв до Реєстру з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення визначаються у правилах і положеннях Реєстру з огляду на те, що такі заяви мають бути подані стосовно збитків, втрат чи шкоди, які була завдані: а. 24 лютого 2022 року або пізніше; б. на території України в її міжнародно-визнаних кордонах, включаючи територіальні води; с. міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України [ч.1,2 ст.2; 18].

На сьогодні багато юристів практиків та науковців визнають саме Реєстр потенційно ефективним для подальшого притягнення до відповідальності російської федерації за завдані збитки.

Підсумовуючи, хотілося би зазначити, що всі описані в роботі способи і механізми з огляду на складність і безпрецедентність такого масштабів екологічних злочинів та збитків завданих довікілью мають бути застосовані. Жодний з описаних механізмів по окремоті не дасть можливості достатньою

мірою відшкодувати ті збитки, які були завдані російською федерацією довілля України. Міжнародне суспільство на підтримку України запроваджує нові механізми для притягнення винних і можливості стягнення відшкодування та компенсації, але з огляду на те, що за масштабами та специфікою завданої шкоди подібного прецеденту світ ще не знає, то такий прецедент потрібно буде створювати. А створення прецеденту – це завжди ускладнення процесу через відсутність вже напрацьованих шляхів. Окрім того, Україні в даному питанні не варто покладатися лише на міжнародне суспільство. Потребує змін та детальних розроблень і національне законодавство, зокрема стаття 441 Кримінального кодексу України «Екоцид». Національне законодавство має бути приведено у відповідність до норм, які трактують міжнародні конвенції та угоди. Мають бути розроблені чіткі деталізовані інструкції щодо документування та експертного оцінювання таких збитків. На даний час із реальних конкретних кроків єдине що нам поки що доступне – це ретельно розслідувати і документувати ті збитки, які довілля нашої країни зазнає кожного дня з початку збройної агресії росії.

Використані джерела

1. Доповідь відділу зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації Міністерства економіки, довілля та сільського господарства України від 04.12.2025 р. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/6fab61dd-28e9-4b18-8b22-ef06f10498a2?lang=uk-UA&title=EkologichniRuinuvanniaVUkraini>

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 [...]. ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 [...]. ООН; Протокол, Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

4. Convention on the prohibition of military or anyother hostile use of environmental modification technique New York, 10 December 1976. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf

5. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають [...]. ООН; Конвенція, Протокол, Міжнародний документ від 10.10.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Україна, Міжнар. конференція у м.Гаазі; Конвенція, Міжнародний документ, Положення від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

7. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатовський. – Одеса : Фенікс, 2017. – 40 с. URL: https://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf

8. CM(2025)52-final - 134th Session of the Committee of Ministers (Luxembourg, 13-14 May 2025) - Council of Europe Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. URL: <https://search.coe.int/cm#%7B%22CoEIdentifier%22:%5B%220900001680b5cfad%22%5D,%22sort%22:%5B%22CoEValidationDate%20Descending%22%5D%7D>

9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська [...]). ООН; Конвенція, Перелік, Міжнародний документ від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

10. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

11. Карлінська С.І. Відшкодування шкоди завданої в результаті збройної агресії РФ – дискусійне питання щодо предмета регулювання приватним чи публічним правом. // «Право та економіка України – шляхи розвитку»: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27 листопада 2025

p.). Харків: Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 2025 – с.с,161-168. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/37917>

12. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714>

13. Цивільний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

14. Постанова Верховного Суду України у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 травня 2025 року у справі № 759/23414/20 (провадження № 61-11407св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127537114>

15. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. – Вінниця:ТОВ "ТВОРИ", 2020. 252 с. URL: <https://repository.vsau.org/getfile.php/24593.pdf>

16. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

17. Інтернет-ресурс. URL: <https://surl.li/pwibhx>

18. Резолюція CM/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Комітет Міністрів Ради Європи; Резолюція, Міжнародний документ, Статут від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text